

O IMENU IN ZGODOVINI POKRAJINE KRAS

Andrej KRANJC

dr. geogr., viš. znanstv. sodel., Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, 66230 Postojna, Titov trg 2, SLO
 dr. geogr., consigliere scientifico, Istituto per lo studio del Carso presso il CRS ASSA, 66230 Postojna, Titov trg 2, SLO

IZVLEČEK

Avtor podaja zgoščen pregled, kako je iz antičnega pokrajinskega imena "Carusadus (Carsus)" nastalo slovensko ime "Kras" in iz njega mednarodni strokovni termin "kras (karst)". Meni, da pokrajina Kras ne potrebuje pridevnika "matični" ali "klasični", pač pa bi "matični kras" moral obsegati, če že ne vsega slovenskega dinarskega krasa, vsaj ves primorski in notranjski kras.

V antični Grčiji in Rimu so bili kraški pojavi dobro znani:

- Zeus je prebil otroštvo v jami na gori Ida,
- Hermes je skrnil v jamo živino, ki jo je ukradel Apolonu,
- v grškem mitološkem podzemlju tečeta reki Styx in Letho,
- v času Lemuralij so Rimljani klicali ob vhodih v brezna: "Mundus subterraneus patet!", če naštejemo le nekaj drobnih zanimivosti.

Z današnjega Krasa sta bila znana predvsem dva kraška pojavi ponikanje Reke v Škocjanske jame in kraški izviri Timave, ki ju omenjajo že avtorji v stoletjih pr. n. št.

Pokrajina, ki jo imenujemo Kras, je vstopila v zgodovino z rimskim napadom na to ozemlje v 2. stol. pr. n. št. (178 in 177) (Curk 1976) in z njegovo kasnejšo zasedbo ter vključitvijo v rimski imperij. Kras in kraške posebnosti so omenjali napotki za plovbo periplos (Pseudoskilaksov Periplos iz sredine 4. stol. pr. n. št.) (Suić 1955). Pozidonij iz Apameje (135-50 pr. n. št.) je preučeval izvire Timave in omenja tudi Škocjanske jame (Baucer 1663, Clozier 1972). Vergilij (70-19 pr. n. št.) omenja te izvire v Eneidi in mučenik Sv. Servus (Socerb) (usmrčen 284) je živel v Sveti jami blizu današnjega gradu Socerb.

Klasično ime današnjega Krasa naj bi bilo "Carusadus, Mons Carusad ali Karusad, Carsus" (Gams 1973; Linhart 1788) in podobne oblike, vsekakor predindoevropskega izvora iz korena "Ka(r)a/ga(r)a" = kamen (Rostaing 1974). Carniola, Carnia, Carinthia, Karavanke in druga taka imena so morda podobnega izvora. Naši predniki so preko Vzhodnih Alp in Panonske nižine prispeli na

današnje slovensko ozemlje, do Vipavske doline, okoli leta 600. Za leto 804 vemo, da so bili slovanski kmetje že naseljeni v Istri in poročila govore o tako miroljubnih kot tudi sovražnih stikih z (romaniziranimi) staroselci (Paulus Diaconus 1988), kar je gotovo pripomoglo k ohranitvi pokrajinskega imena.

Najstarejša znana slovenska oblika imena Kras je "Grast" v listini iz 1177 (Kos 1915), kjer gre za rano slovensko likvidno metatezo "kar" v "kra" (Gams 1973). Kakšne so bile meje "Krasa" v antiki, je težko reči, verjetno pa niso veliko odstopale od današnjega pojmovanja Krasa: med Jadranom in Vipavsko dolino, med Furlansko nižino ter Čičarijo, Brkini in Pivko. Prebivalce so pričeli imenovati "Kraševce", ki so Valvasorju (1689) enakovredno širok pojem kot Pivčani, Notranjci ali Gorenjci.

Z novim vekom, ki je prinesel razcvet potovanj, odkritij in znanosti, je, posebej po zaslugi odkritja tiska, tudi Kras postajal vedno bolj znan. Najprej so objavljali opise Krasa in kraških pojavov geografi, kartografi, kozmografi in topografi (Aistingerus, Cluverius, Mercator, Merian, Münster, Ortelius) (Sl. 1.), tedanji učenjaki (Agricola, Baucer, Faber, Kircher) in popotniki (Brown), kasneje pa predhodniki današnjih znanosti, to je geografi, geologi in hidrografi (Kranjc 1989).

Geografske, geopolitične in politične razmere od 16. do 19. stol. so razlog, da je ravno Kras postal sinonim za "kraške pojave" in ne kak drug del Evrope in še posebej Balkana, kjer so ti pojavi pogosto bolj pomembni, bolj tipično in slikovito razviti. Med najpomembnejšimi dejstvi ne smemo pozabiti, da so pripadali deli Krasa in Istre ter Trst Habsburžanom (Avstriji) in da je 1719 dobil Trst status svobodne luke; da sta večji del Istre in Dalmacije

pripadali Benečanom; da so bili notranji deli Balkana del otomanskega imperija z negotovimi in nevarnimi področji vzdolž meje in da so najnižji prevali, ki povezujejo Srednjo Evropo in Podonavje z Jadranskim morjem, na kranjskem Krasu.

Za potnike, ki so potovali iz Srednje Evrope preko Vzhodnih Alp proti Trstu, je bila edina mogoča smer preko Krasa in na vsej poti so edino tod videli pravo in avtentično "kraško pokrajino". Takrat je bil Kras gola, kamnita, pusta pokrajina, vroča in suha poleti, z ledeno burjo in snežnimi zemeti pozimi, kar se je potniku globoko vtisnilo v spomin. Kraških prelazov sicer ni mogoče primerjati z Velikim Svetim Bernardom, toda tudi na Krasu je moral popotnik počakati na pravo vreme, moral se je založiti s hrano in vodo in je bil zelo vesel, ko je z roba kraške planote pod seboj zagledal modro morje in Trst.

Tako je bila slovenska beseda Kras, predvsem pa nemška oblika imena, Karst, tista beseda, ki se je pojavljala v splošnih opisih posebnega tipa zemeljskega površja in počasi postajala mednarodni termin, ki ima v nekaterih jezikih svoje variante, predvsem Karst in Carso. Kras je eden izmed redkih tipov reliefa, ki ima ime po regionalnem, pokrajinskem imenu. Med raziskovalci, ki so veliko prispevali k uveljavitvi pojma "karst" v medna-

rodni terminologiji, je zelo pomemben tudi Jovan Cvijić s svojim temeljnim delom "Das Karstphänomen", ki je izšlo pred dobrimi 100 leti (1893).

Med učenjaki, ki so bistveno pripomogli tako k poznavanju našega Krasa kot k uveljavitvi njegovega imena, je treba omeniti dva, ki sta se zanimala še posebej za kraške vode. Oče F. Imperato je 1599 s pomočjo plovcev skušal dokazati oziroma potrditi zvezo med Reko, ki ponika v Škocjanske jame, in izviri Timave. Jezuit A. Kircher (1678) pa je avtor zamisli o "hydrophilatia", velikih podzemeljskih vodohramih, ki se napajajo preko nateg iz morja in ki dovajajo vodo velikim kraškim izviro in so tudi vzrok poplavam na kraških poljih. Za to svojo teorijo ima kar dva primera z našega krasa: Cerkljsko polje in izvire Timave, ki pritekajo izpod Timavus mons, dela Peninskih Alp, in so primer neposrednega iztoka hidrofilacije v morje (Kranjc 1992).

O Valvasorjevem delu ne bi posebej govoril, omenim naj le, da ga moramo šteti tudi za avtorja prvega "kompleksnega" opisa Krasa in ne le posamičnih kraških pojavov in posebnosti, ki jih seveda v njegovi topografiji ne manjka (Kranjc 1990).

Delo B. Hacqueta, predvsem njegova *Oryctographia Carniolica* (1778, 1781, 1784, 1789), čeprav je tudi v marsikaterem drugem njegovem delu govora o krasu, in

Izsek iz karte W. Laziusa - A. Orteliusa "Goritiæ, Karstii, Chazeolæ, Carniolæ, Histriæ et Windorium Marchæ Descrip(tio) 1561, 1573", na kateri sta narisaní tek Reke in vas Škocjan "ubi Recca flu, absorbetur, et in Timau fontibus erumpit" ter zapisano ime "Karst".

njegov pomen tako za poznavanje Krasa, slovenskega krasa in tudi za krasoslovje v celoti, še ni ocenjeno, kot je to opravil J. Wester (1954) za Hacqueta kot prvega raziskovalca naših Alp. Po eni strani je Hacquet podrobno opisoval posamezne (današnje) slovenske pokrajine in njihove dele, po drugi strani pa je verjetno med prvimi, ki je gledal na kras kot na svojevrsten pojav, kot na geološko in hidrološko posebnost. S pomočjo podrobnega pregleda njegovega dela bi morali ugotoviti, v kakšni meri govori o "kraških" pojavih, o "kraških" kamninah kot o splošnem pojmu, kar bi ga postavilo med prve, ki so gledali na kras kot na pojav in ne le kot na regijo ali posamične znamenitosti.

Geologi in geografi so v 19. stol. bistveno pripomogli, da je pokrajinsko ime Kras prešlo v splošni geološki in geomorfološki pojem. A. v. Morlot v komentarju svoje geološke karte Primorske in Istre (1848) govori o "kraškem apnencu (Karstkalk)" ter tudi o "Karstland" (Sl. 2., STR. 139). A. Schmidl (1854) piše, da značilni orografski obliki, kakršno je "terasasto gorovje Krasa", pripadata tudi cela Istra in Dalmacija. Tudi J. Lorenz (1858) v svojih delih meni, da ni prav, da se "kras" imenuje le pokrajina med Vrhniko in Trstom, saj tudi liburnijski "kras" ni prav nič drugačen. W. Urbas (1874, 1877) že deli slovenski kras na Primorski Kras, Notranjski Kras in Dolenjski Kras. "Kras" je torej v drugi polovici 19. stoletja postal na dinarskem svetu pojem za "kraško pokrajino" in sočasno ter kasneje je postajal sinonim za vsako pokrajino na apnencu oziroma za pokrajino ali pojave, ki so kraški ali krasu podobni. Poleg pravilnega izražanja o jamah v lavi ali v ledu često naletimo na izraze "kras" v ledenikih ali v lavi, kar ni pravilno, a kaže na še danes delujoči proces širjenja pojma kras. E. A. Martel, ki ga predvsem francosko govoreči krogi štejejo, po mojem mnenju neupravičeno, za začetnika moderne speleologije in znanosti o krasu, ni maral neologizmov in je striktno odklanjal uporabo pridevnika "kraški" za pojave in procese na apnencu. Namesto danes splošno uporabljanih "karstification" in "phénomènes karstiques" je pisal o "phénomènes du calcaire" (Martel 1894). Kljub njegovi veliki avtoriteti, tudi izven Francije, v tem ni uspel: danes po vsem svetu govorimo o krasu, takorekoč vsi kulturni narodi uporabljajo za kras in kraške procese izraze, izpeljane iz imena našega Krasa, z izjemo Kitajcev, ki procesu "zakrasevanja" raje (kitajsko) rečejo "gloda

kamen". V slovensko govorečih nekdanjih avstrijskih deželah oziroma v Sloveniji pa sta vseeno ostali deloma nerešeni še dve vprašanji v zvezi s terminom "kras". Laiki imajo še vedno težave z razlikovanjem "Krasa" od "krasa" (imena pokrajine in imena pojava). Zato se je pogosto dodajal pridevnik "Tržaški", "Tržaško-Komenski" ipd., po drugi svetovni vojni pa smo pričeli opuščati "Tržaški". V šestdesetih letih so geografi predlagali in tudi vpeljali rešitev z uporabo izrazov "klasični" ali "matični" Kras (Radinja 1966). Zamisel je dobra predvsem zato, ker z njo poudarimo, da je Kras tista pokrajina, odkoder izvira splošni pojem kras in bi ga morali uporabljati predvsem, kadar pišemo v tujem jeziku, saj tujcem (ki tako ali tako uporabljajo predvsem obliko "karst") razlika med Krasom in krasom, tudi strokovnjakom, običajno ni jasna. Žal pa ta dva izraza, klasični in matični, vedno bolj pogosto uporabljamo ob zapisu imena pokrajine Kras v slovenščini, kar je nepotrebno in torej odveč, saj imamo samo eno pokrajino Kras in ne more biti dvoma, o kateri pokrajini pišemo.

Drugo je vprašanje obsega oziroma meja "klasičnega" ali "matičnega" krasa. Če gre za Kras, je zadeva jasna. Z uporabo izrazov "klasični" ali "matični" v zvezi s Krasom si po mojem mnenju delamo medvedjo uslugo, saj si "matični kras", ki naj bi bil s svetovnega gledišča referenčni kras, ožimo na pokrajino Kras, kjer marsikaterega "klasičnega kraškega pojava" sploh ni. Za opisovalce in raziskovalce v preteklih stoletjih do prve svetovne vojne je bil "klasični kras" ves kranjski kras oziroma to, čemur danes rečemo "slovenski dinarski kras". Tako v najstarejših topografijah kot tudi v "klasičnih" krasoslovnih delih so s Kranjskega znani predvsem trije "klasični" kraški pojavi: Kras, Cerknjsko jezero in Postojnska jama. Ne vidim razloga, da bi zdaj sami črtali zadnja dva iz našega "klasičnega krasa", in torej predlagam: Kras naj bo samo Kras (če je potrebno pojasnilo v tujem jeziku, se lahko uporablja "strictly speaking", "proprement dit" ipd.), "klasični kras" in "matični kras" pa naj pomenita "slovenski del dinarskega krasa". V času "klasičnih" raziskav današnjega slovenskega krasa se je npr. naselje Pivka še imenovalo Šempeter (Št. Peter) na Krasu. Da so takega mnenja glede "matičnega" krasa tudi tuji krasoslovci, najbolje dokazuje temeljno delo o zgodovini krasoslovja T. R. Shawa (1992).

RIASSUNTO

Nell'Antichità greco-romana i fenomeni carsici erano ben noti e l'attuale Carso era conosciuto come Carusadus, Mons Carusad o Karusad, Carsus. Particolarmente noti erano due fenomeni, quello dell'infoibamento del fiume Reka (Timavo) nelle grotte di S. Canziano e le risorgive del Timavo, nominati già da autori del periodo a. C. La forma slovena più antica della parola Carso, Crast, risale ad un documento del 1177 (Kos 1915) e si tratta di una metatesi liquida

kar in kra (Gams 1973). Valvasor (1689) chiama gli abitanti del Carso Krašovci, un termine che indica un concetto più ampio, come Pivčani (abitanti di Pivka), Notranjci (abitanti della Notranjska - Carniola interna) o Gorenjci (abitanti dell'Alta Carniola). Le condizioni geografiche, geopolitiche e politiche del periodo compreso fra il XVI ed il XIX secolo determinarono l'uso, quale sinonimo dei fenomeni carsici, della parola Kras (Carso) e non il nome di un'altra regione europea o balcanica dove questi fenomeni sono maggiormente riscontrabili, più tipici e più accentuati. Così la parola slovena Kras e quella tedesca Karst cominciarono ad indicare quel particolare tipo di terreno e a diventare un termine internazionale con diverse varianti come Carso e Karst. Il Carso è uno dei rari tipi di rilievo nei quali si usa il nome della regione. Nelle ex province slovene dell'impero asburgico e in seguito in Slovenia rimasero tuttavia parzialmente sconosciuti due questioni legate alla parola kras (carso). Negli anni Sessanta i geografi hanno proposto, ed usato, l'uso dei termini di carso "classico" e carso "originario" (Radinja 1966). Si tratta secondo noi di una distinzione inutile e superflua visto che il Carso è solo uno e non possono sussistere dunque dubbi su quale regione si tratta. Inoltre il "carso originario", che sarebbe poi quello "di riferimento", verrebbe riferito alla sola regione del Carso, dove alcuni "tipici fenomeni carsici" praticamente non esistono. Per gli studiosi dei secoli scorsi e sino alla prima guerra mondiale, il termine "carso classico" indicava tutto il carso della Carniola, quello che oggi chiamiamo comunemente "carso sloveno dinarico". Nelle opere topografiche più antiche e in quelle "classiche" si distinguono nella Carniola almeno tre tipi di fenomeni carsici: il Carso, il lago di Cerknica e le grotte di Postumia. Non vediamo dunque il motivo di togliere gli ultimi due dal "carso classico" e perciò proponiamo che il Carso rimanga Carso e che i termini "carso classico" e "carso originario" indichino la "parte slovena del carso dinarico".

LITERATURA

- Baucer, M.**, 1663: Zgodovina Norika in Furlanije. 11-490, Stara Gorra nad Corico (Privč prevedena, ilustrirana, bibliofilska izdaja, Ljubljana 1991).
- Curk, I.**, 1976: Rimljani na Slovenskem. 7-119, Ljubljana.
- Clozier, R.**, 1972: Histoire de la géographie. 1-127, Paris.
- Cvijić, J.**, 1893: Das Karstphänomen. Geogr. Abhandlungen, A. Penck, 5, 1-113, Wien.
- Gams, I.** 1973: Razvoj slovenskih besed kras in dolina v mednarodna termina do konca 19. stoletja. V: Slovenska kraška terminologija (Slovene Karst Terminology), 39-54, Ljubljana.
- Hacquet, B.**, 1778, 1781, 1784, 1789: Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder. Leipzig.
- Kircher, A.**, 1678: Mundus subterraneus. III. ed., pp. 507, Amstelodami.
- Kos, F.**, 1915: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. 4., str.298, Ljubljana.
- Kranjc, A.**, 1990: Geomorfološki elementi v Valvasorjevi "Slavi vojvodine Kranjske" (1689). Geomorfologija in geoeekologija, Zbornik referatov 5. znanstvenega posvetovanja geomorfologov Jugoslavije, 55-59, Ljubljana.
- Kranjc, A.**, 1992: Starejše teorije o kraški talni vodi. Življenje in tehnika, junij 1992, 45-47, Ljubljana.
- Kranjc, A. & J. Kogovšek**, 1994: Krasoslovje in speleologija. Raziskovalec, 24, 1, 16-31, Ljubljana.
- Kranjc, M.**, 1989: Valvasorjevi krasoslovni viri. Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske, 220-225, Ljubljana.
- Linhart, A.**, 1788: Versuch einer Geschichte von Krain un den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs. (Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, 1 in 2, 5-400, Ljubljana 1981).
- Lorenz, J.**, 1859: Geologische Recognoscierung im Liburnischen Karste und der vorliegenden Quarnerischen Inseln. Jahrb. k.k. R. A., Wien.
- Martel, E.A.**, 1894: Les Abîmes. Pp. 578, Paris.
- Morlot, A. von**, 1848: Über die geologischen Verhältnisse von Istrien. Naturw. Abh., H. 2, 1-61, Wien.
- Paulus, Diaconus**, 1988: Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum. V-VIII, 2-422, Maribor.
- Radinja, D.**, 1966: Morfogenetska problematika matičnega Krasa. Geografski obzornik, 3-4, Ljubljana.
- Rostaing, C.**, 1974: Les noms de lieux. 1-127, Paris.
- Schmidl, A.**, 1854: Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas. Pp. VIII, 1-316, Wien.
- Shaw, T. R.**, 1992: History of Cave Science. II-XIV, 1-338, Broadway (NSW, Australia).
- Suić, M.**, 1955: Istočna Jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu. Rad JAZU, 306, 121-185, Zagreb.
- Urbas, W.**, 1874: Die oro- und hydrographischen Verhältnisse Krains. Z. DÖAV, 296-312, Wien.
- Urbas, W.**, 1877: Die Gewässer von Krain. Z. DÖAV, 147-163, Wien.
- Valvasor, J. W.**, 1689: Die Ehre des Hertzogthums Crain. I. Th., 1-696, Laybach.
- Wester, J.**, 1954: Baltazar Hacquet prvi raziskovalec naših Alp. 7-63, Ljubljana.